ЛЬВІВСЬКИЙ
ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

На правах рукопису

МИСЛОВСЬКА ЛЕСЯ ВАСИЛІВНА

ЛЕКСИЧНІ СИНОНІМИ В ЛИСТАХ МАРКА ТУЛЛІЯ ЦІЦЕРОНА, ЛУЦІЯ АННЕЯ СЕНЕКИ, ПЛІНІЯ МОЛОДШОГО

/ на основі прикметників /

Спеціальність: 10.02.14 - класична філологія

А в т о р е ф е р а т
дисертації на одобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Львів - 1994

АВ 31.302

Робота виконана на кафедрі класичної філології Львівського державного університету імені Івана Франка.

Науковий керівник - доктор філологічних наук, професор **Оленич Роман Михайлович**

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор **Шарипкін Сергій Якович**,

кандитат філологічних наук, професор **Шанін Юрій Вадимович**

Провідна установа - Одеський державний університет імені І.Мечнікова.

Захист відбудеться " 21 " грудня 1994 р. о 15 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради К 068 26.10 по захисту дисертацій на одобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук у Львівському державному університеті ім. І.Франка / 290000, Львів, вул. Університетська, 1 /.

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці Львівського державного університету / вул. Драгоманова, 5 /.

Автореферат розіслано " 18 листопада 1994 р.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради доц. **Буйницька Т.Э.**

ЛННБ України ім.В.Стефаника
00777174 (X)
ЛНБ ім. В. Стефаника АН України

Проблема синонімів і синонімії була і залишається актуальною, цікавою і складною для лінгвістів всіх часів, незважаючи на те, що їй приділялось і приділяється відносно багато уваги в лінгвістичних дослідженнях.

У широкому розумінні проблема синонімії становить частину більш загальної проблеми-тотожності і відмінності явищ об'єктивної дійсності і їх відображення в мові. Синонімія є різновидністю прояву в мові тотожності, що включає в себе і певні відмінності.

Синоніми латинської мови привертали увагу лінгвістів ще в XIX ст. На початку століття з'являється праця Ернесті "Versuch einer allgemeinen lateinischen Synonymik in einem Handwörterbuch" 1814, в якій синоніми різних частин мови розміщені в алфавітному порядку невеличкими статтями. Значно пізніше було видане відносно обширне, на наш погляд, дослідження Л.Дедерляйна "Lateinische Synonyme und Etymologien", в якому наводиться багато прикладів синонімів, вибраних з текстів різних латинських авторів (від Плавта до Лівія). У дослідженні також ставиться проблема зв'язку синонімії і етимології слів.

Дослідження Л.Дедерляйна "Handbuch der lateinischen Synonymik" 1849, Ф.Шульца "Lateinische Synonymik zunächst für die oberen Klassen der Gymnasien" 1859, Г.Менге "Lateinische Synonyme für die obersten Gymnasialklassen" 1882, Л.Шмальфельда "Lateinische Synonymik" 1882, Г.Terre "Lateinische Schulsynonymik und Stilistik" 1890 є довідниками і навчальними посібниками для гімназій, які лише констатують явище синонімії і синонімів, їх виклад відзначається схематичністю і одноманітністю.

Заслуговує на увагу дослідження Й.Шмідта "Handbuch der lateinischen und griechischen Synonymik" 1889, в якому латинські і грецькі синоніми розглядаються в порівняльному плані, кількість прикладів досить велика, вибрана з різножанрових творів латинських і грецьких авторів.

Всі названі роботи написані ще в XIX столітті і є застарілими

з точки зору сучасного мовознавства. Вони лише наводять перелік синонімів за частинами мови і деякі приклади. Однак весь комплекс питань, пов'язаний з проблемою синонімів і синонімії,не був предметом дослідження авторів вказаних робіт.

Актуальність роботи обумовлюється тим, що лексико - семантичні властивості синонімів латинської мови не були об'єктом спеціального дослідження. Лексичні синоніми в дисертаційній роботі розглядаються з позиції лінгвістики тексту, оскільки з точки зору комунікативної лінгвістики дослідження взаємовідношень між синонімами тільки за даними словників, як це робилось в традиційній лексикології, є недостатнім.

Дослідження синонімів-прикметників у листах М.Туллія Цицерона, Луція Аннея Сенеки, Плінія Молодшого дає підстави робити висновки не лише про індивідуальну систему їх вживання, художню майстерність епістолографів, але й про певні тенденції розвитку синонімічної лексики, а особливо синонімів-прикметників латинської мови.

Враховуючи відсутність спеціальних досліджень у вітчизняному мовознавстві, в дисертації ставиться **мета** - дослідити лексичні синоніми-прикметники в листах Цицерона, Сенеки і Плінія Молодшого, виявити їх функціональне значення у творах епістолярного жанру.

Відповідно до цього у роботі ставляться **такі основні завдання:**

1) розглянути загальнотеоретичні положення, що стосуються лексичних синонімів, в зв'язку з встановленням критеріїв синонімічності, способів класифікації синонімів, принципу групування їх в синонімічні ряди і т.д.;

2) встановити інвентар лексичних синонімів-прикметників в листах Цицерона, Сенеки, Плінія Молодшого;

3) визначити семантичну структуру прикметників на основі аналізу словникових дефініцій та вживання в тексті;

4) погрупувати виявлені синоніми в синонімічні ряди, визначити

домінанту кожного ряду;

5) встановити ступінь синонімічності прикметників-синонімів по відношенню до домінанти;

6) дослідити лексичну сполучуваність синонімів-прикметників;

7) розглянути функціонування прикметників-синонімів у листах досліджуваних авторів.

Як методи дослідження використовувались компонентний аналіз, метод ідентифікації, метод підстановки, заміна в тексті одного синоніма іншим, співставлялись синоніми словників і контексту. При функціонально-семантичному аналізі лексики застосовувалися контекстуально-семантичний і частотно-статистичний методи.

Фактичний матеріал дослідження становлять твори епістолярного жанру (листи в прозі) Марка Туллія Ціцерона (43-106 р.р. до н.е.), Луція Аннея Сенеки (початок I ст. - 65р. н.е.), Плінія Молодшого (61-113 р.р. н.е.). Ціцерон - знаменитий оратор, найяскравіший представник жанру епістолографії I ст. до н.е., Сенека і Пліній Молодший репрезентують "срібну" латинь, що дає можливість провести певне співставлення вживання синонімів різними авторами в різні, хоча і не дуже віддалені в часі, періоди розвитку латинської мови.

Вивчення синонімів у названих авторів є цікавим також з огляду на те, що їх листи різноманітні за своїм призначенням і формою. Епістолярна спадщина Ціцерона - це справжні листи, що мають велику історичну цінність як документи, що відображають політичне життя республіканського Риму, розкривають духовний світ блискучого оратора. Послання Сенеки до Луцілія - це також справжні листи на різноманітні етичні теми, втілені в літературну форму, співвучні часу, відповідають настроям і прагненням самого автора. Для Плінія Молодшого лист був лише літературною формою художнього твору, що відображає життя імператорського Риму I ст.

и.е. Заслуга Плінія в тому, що він створив художній лист в прозі. [1]

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше у вітчизняному мовознавстві робиться спроба розглянути синоніми на матеріалі латинської мови. Проблема синонімів-прикметників розглядається на рівні тексту, досліджується семантична структура і синонімічні зв'язки латинських прикметників, встановлюються співвідношення синонімів, зафіксованих в тексті, з відповідними синонімами синонімічного словника латинської мови Алера, синонімічні ряди будуються з урахуванням коефіцієнта синонімічності кожної лексеми ряду по відношенню до домінанти, визначаються особливості вживання авторами деяких синонімів.

Теоретична цінність роботи. Отримані результати допоможуть глибше проникнути в структуру і функціонування латинської мови, у внутрішні закони її розвитку, а також поглиблять наші знання про мову Ціцерона, Сенеки і Плінія Молодшого. Дані дисертаційного дослідження можуть бути також використані в теоретичному плані при подальших дослідженнях латинських синонімів.

Практичне використання результатів дослідження полягає в тому, що сформульовані положення роботи можуть використовуватись при складанні словників синонімів латинської мови, при читанні теоретичних курсів з лексикології і стилістики латинської мови та окремого спецкурсу. Матеріали дисертації можуть використовуватись на практичних заняттях при читанні творів авторів, досліджуваних у дисертаційній роботі.

Апробація роботи. Результати дослідження доповідались на всесоюзній науково - методичній нараді "Актуальні проблеми викладання дисциплін класичної філології і зарубіжної літератури" (Харків, 1987), Кримській науковій конференції "Проблеми античної культури" (Сімферополь, 1988), науковій конференції "Актуальні проблеми викладання латинської мови і медичної термінології" (Львів,

[1] Кузнецова Т.И. Письма Плиния Младшего к друзьям. // Античная эпистолография. Очерки. М.- 1967, с.129.

1987), на наукових читаннях, присвячених пам'яті проф. С.Я.Лур'е (Львів, 1987-1988), на щорічних наукових конференціях професорсько - викладацького складу Львівського державного університету (1986-1994). Зміст роботи відображений в 8 публікаціях.

Обсяг і структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків (152 стор), списку використаної літератури (227 назв).

Зміст роботи

У Вступі подано короткий огляд історії питання, обгрунтовується актуальність теми, визначено мету, завдання, об'єкт дослідження, методи, підкреслюється наукова новизна та теоретичне і практичне значення дисертаційної роботи.

Перший розділ "Основні питання теорії лексичної синонімії" складається з чотирьох параграфів.

В першому параграфі **"Поняття синоніма в античності"** розглядаються погляди античних граматиків і вчених на синоніми. Вперше у стародавній Греції на синоніми звернув увагу ще Демокріт (460-370 р.р. до н.е.). У фрагменті 26 читаємо, що "слово не є абсолютним двійником речі, яку воно позначає, і доказом цього є наявність різноманітних слів на позначення однієї і тієї ж речі.[2]

Софіст Продік (кінець V ст. до н.е.) з Кеоса (учень Протагора і вчитель Сократа) також цікавився питаннями мови. Особливу увагу він приділяв виявленню смислових розбіжностей між словами, близькими за значенням. Користуючись сучасною термінологією, можна сказати, що сферою лінгвістичних зацікавлень Продіка була синонімія. Визначаючи розбіжності між близькими за значенням словами, Продік ставив перед собою стилістичні завдання, прагнув виробити норми правильного вживання слів.

Про синоніми писав також Гермоген. У його творі "Про ідеї" (I,11) знаходимо припущення, що "синоніми можуть мати в собі... деякий

[2]Демокрит. Тексты. Перевод. Исследования. / под. ред. С.Я.Лурье Л. 1970, с.353.

плеоназм, уточнення, ампліфікацію або дещо інше подібне. Синоніми можна ставити поруч один з одним."

Словами, різними за звучанням, але близькими за змістом, цікавився і Платон (427-347 р.р. до н.е.). Платон доводить, що різні за звучанням слова можуть мати не тільки спільне значення, але й те, що в сучасному мовознавстві називається внутрішньою формою слова. Платон називає це ідеєю імені.

Арістотель (384-322 р.р. до н.е.) у своїй "Поетиці" (21,22) та "Риториці" (III) писав про користь синонімів. "Серед імен омоніми корисні для софіста,... а синоніми - для поета". В Коментарії 2,3 Аммонія до трактату Арістотеля "Про тлумачення" говориться: "... Одна і та ж річ часто називається багатьма іменами". Арістотель стверджував, що хоча слова і можуть вживатись одне замість одного, означають одне й те ж, але одне слово може бути більш вживаним, швидше допомагає наочно уявити предмет, ніж інше, і, крім того, різні слова подають предмет не в одному й тому ж світлі.

Вчені стародавнього Риму також цікавились питаннями синонімії. Ще Марк Туллій Ціцерон в трактаті "De oratore" писав про доцільне застосування найрізноманітніших засобів мови, серед яких автор особливо цінував синонімію, створювану шляхом переносного вживання слів. Вчений-енциклопедист Нігідій Фігул в своїх "Граматичних записках" ("Commentarii grammatici") значну увагу приділяв синонімам. Веррій Флакк (друга половина I ст. до н.е. - початок I ст. н.е.) писав про синоніми у своєму великому словнику латинської мови "Про значення слів" ("De verborum significatu"). Синонімія слів цікавила також Плінія Старшого (23-79 р.р. н.е.). Це питання розглядалось ним у праці "Про сумнівні форми мови" ("Dubii sermonis libri"). Ноній Марцелл (IV ст.) повністю присвятив V частину свого словника-довідника синонімам та питанням розбіжності значень синонімів. Про роль синонімів у мові писав і Марк Фабій Квінтіліан (35-96 р.р.) у творі "Навчання оратора" ("Institutio oratoria").

У другому параграфі "Критерії синонімічності лексичних

одиниць" розглядаються різні підходи сучасних вчених до вивчення проблем синонімії, тому що без вивчення цих питань неможливо дати глибокий аналіз синонімів-прикметників у творах античних авторів.

Треба відзначити, що в розумінні синонімів і їх класифікації існують різні думки, до цього часу не досягнуто повної єдності поглядів на природу даного явища в мові, не існує і загальноприйнятого, єдиного визначення синонімів.

Критерії синонімічності в лінгвістичній літературі розглядаються як: а)тотожність лексичного значення (С.Г.Бережан, А.Д.Григор'єва, В.М.Григорян); б)близькість, але не тотожність лексичного значення (Р.А.Будагов, А.В.Шапіро, Д.Н.Шмельов, Й.Філіпець, А.П.Коваль); в)близькість або тотожність лексичного значення (А.П.Євгеньєва, В.А.Гречко, З.Є.Александрова, В.Н.Клюєва); г)тотожність сполучуваності (дистрибуції) (В.А.Звегінцев, К.С.Горбачевич, М.В.Раєвський); д)взаємозамінюваність в одному й тому ж контексті або в близьких за змістом контекстах (Л.А.Булаховський, В.Г.Фаворин, В.А.Сиротіна); е)спільність номінації (Е.М.Галкіна-Федорук, А.А.Реформатський).

При дослідженні синонімії, на нашу думку, треба детально аналізувати семантичну структуру слова, що дозволяє диференційно підходити до різних значень багатозначного слова, а синонімічні відношення розглядати на рівні структурно обумовлених елементів семантичної структури слова - лексико-семантичних варіантів (ЛСВ).

У своїй роботі ми використовуємо поняття ЛСВ у тому значенні, якого йому надає І.В.Арнольд. ЛСВ - це двосторонній мовний знак, що є єдністю звучання і значення, оберігає неозмінне лексичне значення в рамках властивої йому парадигми і системи синтаксичних зв'язків. Семантичну структуру слова ми розуміємо, за І.В.Арнольд, як структурну чисельність її ЛСВ. Звідси випливає, що,якщо уявити семантичну структуру слова у вигляді набору ЛСВ, то синонімами будуть лише ті близькі за смислом лексичні одиниці, які мають хоча б один еквівалентний ЛСВ. Відповідно, синонімія - це не семантичне

співпадіння цілих слів, а еквівалентність окремих їх структурних елементів. Співпадіння ЛСВ слова - це суттєва для синонімії ознака. Додатковою ознакою є тотожність сполучуваності.

У третьому параграфі "Синонімія і полісемія. Синонімічний ряд і домінанта" розглядається взаємозв'язок синонімії і полісемії, поняття синонімічного ряду і домінанти. Досліджувані синоніми групуються в синонімічні ряди навколо слова-ідентифікатора, домінанти ряду. Домінантою ряду ми вважаємо семантично найпростішу, стилістично немарковану і синтагматично найменш закріплену лексему, яка, як правило, має високу частотність вживання в текстах. Застосовуючи формулу виміру синонімічності слів, запропоновану С.Г.Бережаном, ми встановлюємо коефіцієнт синонімічності кожного члена ряду по відношенню до домінанти. Це дозволяє побудувати синонімічні ряди з урахуванням амплітуди відхилення кожної з лексем ряду від основного значення домінанти.

У четвертому параграфі "Класифікація синонімів" розглядаються різні погляди мовознавців стосовно класифікації синонімів. Загальноприйнятим вважається поділ синонімів на ідеографічні і стилістичні. Існує також інша, на наш погляд, більш переконлива класифікація синонімів, яка поділяє їх на повні і неповні або часткові. Повні - це синоніми з смисловими структурами, що повністю співпадають, неповні - синоніми з смисловими структурами, що співпадають лише частково. Між повними і частковими синонімами існує постійна взаємодія. Слова, що повністю співпадають за смислом, з часом набувають нових семантичних відтінків і перестають бути повними синонімами, переходять в групу часткових. Разом з тим, в міру появи у різних слів нових ЛСВ (головним чином, на основі перенесення значень і метафоризації), словникові елементи, які нічого спільного початково не мали в смисловому відношенні, вступають окремими елементами своїх значень в синонімічні зв'язки. Завдяки цій динаміці семантичного розвитку, часткові синоніми - це найчисленніша категорія синонімів на кожному етапі історичного розвитку

мови.

Другий розділ "Лексико-семантична характеристика і синонімічні зв'язки прикметників на основі листів М.Туллія Ціцерона, Луція Аннея Сенеки, Плінія Молодшого" складається з п'яти параграфів.

У першому параграфі "ЛСГ прикметників на позначення розміру" на основі аналізу фактичного матеріалу і словникових дефініцій досліджується семантична структура прикметників і встановлюються синонімічні зв'язки між ними. Прикметники цієї групи характеризують величину предмета у всіх можливих вимірах, незалежно від напряму. Прикметники подають розмір певного предмета як величину відносну. Відносний характер розмірності закріплюється в семантичній структурі прикметника семами "вище/нижче" тієї норми, яка властива даному класу і береться за стандарт.

Найбільш частотним синонімічним рядом прикметників з вихідним розмірним значенням є ряд magnus, ingens, grandis, amplus, immanis, об'єднаний на основі ознаки "великий, значний за величиною, розмірами, об'ємом, протяжністю." Спільне для членів ряду значення сформувалось як відображення порівняння певних ознак предметів (у даному випадку величини). Ступінь самої величини може бути неодинаковим, що дає можливість виділити диференційний елемент значення градаційного типу у деяких членів ряду. Нейтральний (або нульовий) градаційний ступінь фіксується прикметником magnus. Це домінанта синонімічного ряду. Прикметникам ingens, grandis, amplus, immanis властива зростаюча градаційна ознака (сема "вище норми"), причому максимальний ступінь градації виражений прикметником immanis (великий + сема "надзвичайно").

Сема "перевищуючий норму", навіть відносно велику величину" в семантичних структурах прикметників amplus, immanis надає значенням вказаних лексичних одиниць оцінного характеру. Наприклад, bellua immanis (Cic. Att. V,16) - величезний звір.

На основі асоціативно-образних уявлень у названих вище прикмет-

ників виникає потенційна сема "означний, важливий, видатний", яка стає базою для утворення метафоричних переносних значень, на основі яких прикметники утворюють нові синонімічні ряди:

1) magnus, ingens, grandis, amplus, immanis - великий за кількістю;

2) magnus, ingens, grandis, amplus - великий, означний за силою сприйняття.

Розміщення членів цих рядів на градаційній шкалі виглядає так само, як і в попередньому випадку; причому найвищий ступінь градації виражений прикметником immanis.

У дисертаційній роботі проведено аналіз лексичної сполучуваності прикметників всіх ЛСГ досліджуваних прикметників-синонімів, виведені моделі сполучуваності для кожного ряду.

Прикметники parvus (у авторів інколи зустрічається демінутив parvulus), minutus, exiguus, pusillus об'єднуються у синонімічний ряд на основі ознаки "невеликий, незначний за розмірами, малий за величиною, об'ємом." Найкомпактнішу семантичну структуру, що відповідає даній ознаці, має прикметник parvus. Як антонім до magnus він визначає загальне значення величини і є домінантою синонімічного ряду. Решта прикметників ряду характеризується наявністю в їх семантичній структурі уточнюючих сем, які конкретизують основну семантичну ознаку (домінантну сему). Так, minutus, exiguus, pusillus визначають розмір предметів, що мають меншу величину, ніж предмети, що визначаються через parvus.

Ознака маленької величини викликає асоціативні уявлення про щось незначне, маловажливе; на основі цього у прикметників утворюється потенційна сема "незначний, малий, маловажливий", яка є базою для розвитку переносних значень прикметників, що утворюють нові синонімічні ряди:

1) parvus, minutus, exiguus - малий, незначний за кількістю,

2) parvus, minutus, exiguus, pusillus - незначний за величиною, інтенсивністю, силою прояву ознаки.

Розміщення прикметників на градаційній шкалі таке ж, як і в по-

передньому синонімічному ряду.

У другому параграфі "ЛСГ прикметників на позначення часу" досліджуються прикметники antiquus, priscus, pristinus, vetus, vetustus, які об'єднуються в один синонімічний ряд на основі ЛСВ "старий, стародавній". Найвищий коефіцієнт синонімічності по відношенню до домінанти antiquus мають priscus (v=0,67), pristinus (v=0,6), далі розміщені vetus (v=0,44), vetustus(v=0,4).Треба відзначити, що прикметник antiquus і vetustus в сполученні з іменниками конкретної семантики може виражати позитивну конотацію, вказуючи на давнє походження та історичну цінність денотата, наприклад statua antiquissima (Plin. Ep. VIII, 18). Priscus - слово високого стилю з яскраво вираженою позитивною конотацією, за семантикою близьке до antiquus, наприклад, templum priscum (Plin. Ep. VIII, 8) стародавній храм.

Метонімічний перенос значення "давно існуючий" утворює значення "минулий, колишній, попередній", на основі якого перечислені прикметники утворюють новий синонімічний ряд з спільним значенням "колишній, минулий, попередній" і новою домінантою pristinus.

На основі ЛСВ "новий" прикметники novus, recens утворюють синонімічний ряд. Коефіцієнт синонімічності даної пари (v=0,7). Аналіз сполучуваності дає можливість стверджувати, що контекстними партнерами синонімів даного ряду є найчастіше іменники абстрактної семантики. При цьому обсяг вживання синоніма recens досить обмежений. Recens вживається лише тоді, коли треба визначити щось нове, як таке, що тільки тепер виникло.

Прикметники aeternus, sempiternus, perpetuus об'єднуються в один синонімічний ряд на основі ЛСВ "вічний". Коефіцієнт синонімічності по відношенню до домінанти aeternus у прикметника sempiternus (v=0,5) perpetuus (v=0,3). Як засвідчують приклади, для досліджуваних прикметників характерні атрибутивні синтагми. Часто вживаються сполучення з іменниками абстрактної семантики: vita aeterna (Sen. Ep. 92,95) - вічне життя.

У третьому параграфі "ЛСГ прикметників на позначення

фізичної характеристики людини" розглядаються прикметники синонімічного ряду firmus, robustus, valens, validus, які містять у своїй структурі ЛСВ "сильний, міцний". Коефіцієнт синонімічності по відношенню до домінанти firmus у robustus (v=0,57), valens (v=0,3), validus (v=0,3).

Актуалізація спільного значення ряду відбувається в атрибутивних сполученнях з іменниками - назвами осіб або іменниками абстрактної семантики, зв'язаних з фізичною характеристикою людини. Прикметники, як правило, виступають в атрибутивних сполученнях за моделлю N+A.

На основі асоціативно-образних уявлень у прикметників виникають потенційні семи, які стають базою для утворення метафоричного переносного значення, на основі якого утворюється новий синонімічний ряд зі спільним значенням "сильний, могутній". У роботі досліджується лексична сполучуваність і синонімічні зв'язки новоутвореного ряду.

У листах Сенеки синонімом до firmus і robustus виступає solidus (Sen. Ep. 95,15; Sen. Ep. 72,5). В листах Ціцерона Fam. XVI, 21 синонімом до firmus стає constans, хоча ЛСВ "сильний, міцний" в їх структурі відсутній. Це відбувається внаслідок асиміляції значень у конкретному контексті.

Антонімічні до попередніх прикметники imbecillus, infirmus, debilis об'єднуються в один синонімічний ряд на основі ЛСВ "слабкий, безсилий". Коефіцієнт синонімічності по відношенню до домінанти imbecillus у infirmus (v=0,5), debilis (v=0,3). Спільне значення ряду, як свідчать приклади, реалізується в сполученні з іменниками-назвами осіб, а також з абстрактними іменниками, семантика яких зв'язана з слабким фізичним станом людини.

Подібно як і в попередньому ряду у названих прикметників виникають потенційні семи, які дають метафоричні переносні значення і на їх основі утворюється новий синонімічний ряд imbecillus, infirmus з спільним значенням "слабкий за характером".

У четвертому параграфі "ЛСГ прикметників на позначення оцінки" розглядаються найбільш частотні оцінні прикметники, що зустрічаються в листах М.Туллія Ціцерона, Луція Аннея Сенеки і Плінія Молодшого. Основною специфічною рисою семантики оцінних прикметників є те, що в їх основі лежить оцінний показник "добре" або "погано", який є відображенням граматичної категорії оцінок.

Оцінні прикметники мають складну семантичну природу, наділені надзвичайно розгалуженою системою значень, ідентифікація яких можлива лише при текстуальному аналізі.

У дисертаційній роботі розглядаються прикметники bonus, probus, frugi, honestus, які в синонімічному словнику латинської мови Алера наводяться як синоніми в значенні "добрий, хороший". Але аналіз семантичної структури даних прикметників, проведений на основі текстуального аналізу, свідчить, що ЛСВ "добрий, хороший" є лише у прикметників bonus, probus. Однак всі наведені слова стають синонімами на основі ЛСВ "чесний". Отже, у дисертації досліджуються синонімічні ряди:

1) bonus, probus - добрий;
2) bonus, probus, frugi, honestus - чесний.

Прикметники-синоніми першого ряду є власне оцінними; прикметники другого ряду дають характеристику осіб в плані їх моральної оцінки: fama bona (Cic. Att. VII, 26,1) - добра слава, consules boni (Cic. Bru. I,3,4) - чесні консули.

Прикметники malus, nequam, pravus на основі ЛСВ "поганий" - утворюють синонімічний ряд з домінантою malus.

Вони мають у своїй семантичній структурі оцінний показник "погано" і закріплюються в негативній модальній конструкції. Malus як антонім до bonus - основний прикметник для характеристики негативної якості, поганий у фізичному і моральному плані. Сполучається з іменниками абстрактної семантики, а також з іменниками-назвами осіб, наприклад: miles malus (Sen. Ep. 107,9, Sen. Ep. 109,4)

- поганий воїн.

Вихідне значення pravus - кривий, викривлений. На основі даного значення утворюється потенційна сема "той, що не відповідає вимогам", яка стає базою для переносного значення "той,що не відповідає вимогам (за якістю), поганий". І саме цим переносним значенням даний прикметник входить у наведений синонімічний ряд.

В сполученні malus pravusque malus означає вроджену зіпсованість людини, природну схильність до злих вчинків, а pravus невірний напрям, який сама людина надає собі і своєму характеру.

Вихідне значення nequam - негодатний до вчинків, нікчемний, а переносне значення "такий, що не відповідає вимогам, поганий". Nequam зустрічається тільки у сполученні з іменниками-назвами осіб, особливо часто з іменником homo. O hominem nequam! (Cic. Att. XV, 13). О погана людино!

Прикметники pulcher, formosus, venustus, speciosus, bellus утворюють синонімічний ряд на основі ЛСВ "красивий". Ці прикметники є прикметниками естетичної оцінки, отримують в листах досліджуваних авторів позитивну конотацію. Коефіцієнти синонімічності по відношенню до домінанти pulcher у formosus (v=0,5), у speciosus, venustus (v=0,4), bellus (v=0,3). Pulcher означає красивий зовні, той, що справляє естетичне враження гармонією і пропорційністю, а також красивий у моральному відношенні. Formosus - красивий в першу чергу зовнішньо, фігурою і пропорціями тіла. Прикметником speciosus визначається те, що має вигляд блискучий, незвичайний, такий, що кидається у вічі. Venustus - означає красивий, привабливий, оскільки має в своїй структурі сему "привабливість". Bellus має значення гарненький.

Актуалізація основного значення ряду відбувається в сполученні з іменниками-назвами осіб, іменниками конкретної семантики та великою групою іменників абстрактної семантики. Вказані прикметники, як правило, актуалізують своє значення у моделі N+A. Наприклад: gubernator formosus (Sen. Ep. 76,7) - красивий керманич, facies pul-

chra (Sen. Ep. 115,3) - красиве обличчя.

Прикметники foedus, taeter, turpis, deformis на основі ЛСВ "бридкий, огидний" утворюють синонімічний ряд, причому у прикметника deformis це означення є переносним. Ці прикметники виражають естетичну негативну оцінку і сполучаються, як правило, з іменниками-назвами осіб або іменниками абстрактної семантики: homo taeter (Cic. Q. fr. 2,13) - огидна людина.

Синоніми даного ряду мають яскраво виражену негативну конотацію. Taeter підкреслює неприємне чуттєве сприйняття, foedus і deformis - естетичне сприйняття.

На основі іншого ЛСВ "страшний, жахливий" перечислені прикметники утворюється новий синонімічний ряд. Основне означення ряду реалізується в сполученні з іменниками абстрактної семантики - taetrum spectaculum (Cic. Bru I,15) - жахливе видовище.

Прикметники iucundus, gratus, acceptus, amoenus, suavis, dulcis, gratiosus утворюють синонімічний ряд на основі ЛСВ "приємний, милий". Вони є емоційно-оцінними прикметниками. У смисловій структурі кожного прикметника даної групи є семи емоційно-оцінного відношення (позитивного чи негативного), що обумовлює приналежність одних з них до меліоративної лексики, інших - до пейоративної Найвищий коефіцієнт синонімічності по відношенню до домінанти iucundus у amoenus (v=0,8), acceptus (v=0,8), suavis (v=0,7).

У текстах листів часто iucundus і gratus вживаються поруч, семантично наближені. Наприклад: O gratas tuas iucundasque litteras (Cic. Att. IV,4) - о милі і приємні твої листи.

Аналіз сполучуваності свідчить, що синоніми ряду поєднуються з іменниками абстрактної семантики в атрибутивних сполученнях за моделлю N+A або в предикативних сполученнях за моделлю N+A+V.

Прикметник amoenus вказує лише на красу місцевості, тому має семантично обмежене коло сполучуваності, з'єднуючись лише з іменником locus та villa (у Плінія Молодшого): locus amoenus (Cic. Att. XII,19) - приємне місце.

Вихідне значення прикметника dulcis - солодкий. Солодкий смак - приємний. На основі цього уявлення виникає потенційна сема "приємний", яка дає початок переносному метафоричному значенню. І саме цим переносним значенням прикметник dulcis входить в даний синонімічний ряд. Аналогічні явища відбуваються в семантиці прикметника suavis, причому у вихідному значенні dulcis характеризує смак, suavis належить до одоративної лексики. Прикметники-синоніми dulcis і suavis сполучаються з іменниками-назвами осіб і широким спектром іменників абстрактної семантики. Наприклад: puer suavissimus (Cic. Fam. V,9) - дуже приємний хлопець, aetas dulcis (Plin. Ep. II,18,1) - приємний вік.

Найвищу частотність в листах досліджуваних авторів мають iucundus, gratus, suavis.

У кількісному відношенні вживання прикметників позитивної оцінки значно перевищують вживання прикметників негативної оцінки (70% і 30% відповідно).

У п'ятому параграфі "ЛСГ прикметників на позначення емоційно - психічного стану і інтелектуальних здібностей людини" досліджується семантична структура, сполучуваність і синонімічні відношення прикметників синонімічних рядів: 1) sapiens, prudens, doctus, callidus - розумний; 2) amens, demens, excors, vecors, insanus, furiosus - божевільний; 3) beatus, felix, fortunatus, faustus - щасливий.

У третьому розділі "Функціонування синонімів в листах М.Туллія Ціцерона, Луція Аннея Сенеки і Плінія Молодшого" підкреслюється, що розуміння мови лише як системи знаків вузьке, одностороннє, дійсно наукове пізнання мови неможливе без вивчення закономірностей її реального існування і функціонування в тексті.

Марк Туллій Ціцерон, Луцій Анней Сенека і Пліній Молодший часто в своїх листах звертались до синонімічних груп, особливо до синонімічних пар. Найпоширеніша форма вживання синонімів у ла-

тинській мові характерна для листів - це попарно з'єднані синоніми, що вживаються для підсилення і яскравості вислову. Дуже часто це синоніми одного синонімічного ряду. Наприклад, vir fortis et constans (Cic. Fam. VII,18) - муж сміливий і відважний.

Для листів Сенеки характерно вживання попарно з'єднаних синонімів одного синонімічного ряду з сполучником ac, що уточнюють один одного: memoria segnis ac lenta (Sen. Ep. 74,1) - пам'ять неповоротка і лінива.

У листах Ціцерона і Сенеки зустрічаються сполучення синонімів з сполучником -que в постпозиції: fortunatus beatusque (Sen. Ep. 45,10) - щасливий і блаженний; sciens prudensque (Cic. Fam. VIII,16,5) - розумний і мудрий.

Накопичення синонімів або власне ампліфікація - це дуже поширений спосіб сполучення синонімів для підсилення поняття. Зустрічаються випадки вживання двох або більше синонімів, які з'єднуються безсполучниково. Їх значення тісно об'єднані, і в результаті, створюється концентрація смислів (підсилення значення за висловом А.П.Євгеньєвої) і, як правило, підвищена емоційність. Таке поєднання синонімів зустрічається часто у листах Ціцерона: gratulatio iucunda, grata, accepta (Cic. Fam. IV,7) - привітання миле, приємне, любе.

Контекст може ототожнювати навіть синоніми нерівноцінні, вживаючи їх для підсилення і уточнення думки: rex... superbus, crudelis, immoderatus fuisse (Cic. Att. XIII,28) - цар... був гордий, жорстокий, страшний.

Нерідко в текстах листів зустрічаються синоніми-прикметники в суперлятиві, що надає мові більшої емоційності: наприклад, homo turpissimus et sordidissimus (Cic. Att. IX,9,3) - людина дуже ганебна і підла.

У Висновках підсумовуються основні результати проведеного дослідження.

Всі досліджувані у дисертаційній роботі прикметники-синоніми мають досить складну семантичну структуру. Синонімічні зв'язки

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

між ними встановлюються по лінії окремих ЛСВ на основі загальних семантичних і дистрибутивних ознак.

При формуванні синонімічних рядів враховано коефіцієнт синонімічності кожної лексеми ряду по відношенні до домінанти. У листах досліджуваних авторів переважно зустрічаються часткові синоніми, що пояснюється, як правило, багатозначністю латинських прикметників.

Особливою частотністю вживання у листах досліджуваних авторів виділяються прикметники на позначення оцінки (особливо у Ціцерона).

Синонімічні ряди прикметників на позначення розміру містять диференційний елемент значення градаційного типу, маємо прикметники з нейтральним або нульовим ступенем ознаки, решта прикметників градаційно марковані, причому зустрічаються прикметники з максимальним ступенем градації.

Синоніми-прикметники на позначення емоційно-психічного стану та інтелектуальних властивостей людини найчастіше зустрічаються в листах Сенеки. Це пояснюється тим, що в листах відомого філософа порушуються проблеми моралі і самовдосконалення особистості.

На основі асоціативно-образних уявлень у прикметників багатьох синонімічних рядів виникають потенційні семи, які стають базою для утворення переносних метафоричних значень. В результаті цього синонімічні ряди стають більш обширними і розгалуженими.

Для втілення своїх авторських задумів Ціцерон, Сенека і Пліній Молодший використовують в листах синоніми, які виконують в тексті різноманітні функції: підсилення, уточнення, оцінки. Одночасно прикметники-синоніми надають мові переконливості, виразності, яскравості, барвистості.

Аналіз показав, що мова листів Ціцерона є більш експресивною і барвистою ніж у Сенеки і Плінія Молодшого. Це пояснюється спрямуванням листів і характером самого автора.

Співставлення даних про вживання синонімів в листах Ціцерона,

Сенеки, Плінія Молодшого показує, що багатша синоніміка у Цицерона. Але деякі слова є більш частотними в листах Сенеки або Плінія Молодшого.

Для листів Плінія Молодшого характерне вживання слів високого стилю.

Проведене дослідження відкриває можливості для подальших досліджень синонімів в різних напрямках. Перспективними є вивчення синонімів інших частин мови у різних жанрах і у творчості різних авторів, лексичної сполучуваності синонімів, особливостей їх семантичної структури.

Зміст роботи відображений в наступних публікаціях:

1. Вопросы синонимии прилагательных с "отрицательным" значением в латинском языке (на материале писем М.Туллия Цицерона) // Іноземна філологія. Львів 1985, Вип.80, с.60-65.
2. Синонимия прилагательных, выражающих общую положительную оценку в латинском языке (на материале писем Цицерона, Сенеки, Плиния Младшего). // Деп. в ИНИОН АН СССР N27847 от 6.01.1987г.
3. О синонимии существительных, обозначающих абстрактные понятия. (на материале писем Цицерона, Сенеки, Плиния Младшего) // Деп. в ИНИОН АН СССР N 35935 от 26.10.88г.
4. Стилистическая роль синонимов в письмах Цицерона // Тезисы докладов Крымской научной конференции "Проблемы античной культуры" ч.I, Симферополь 1988, с.77-78.
5. Лексическая синонимия прилагательных с исходным размерным значением (на материале писем М.Туллия Цицерона, Луция Аннея Сенеки, Плиния Младшего) // Іноземна філологія. Львів 1989, Вип.95, с.13-21.
6. Синонимические ряды прилагательных со значениями "сильный - слабый" (на материале писем Цицерона, Сенеки, Плиния Младшего) // "Классические языки и сравнительно - историческое языкознание". Тезисы.Томск 1990, с.39-40.

7. Лексична синонімія прикметників з оцінним значенням "приємний" (на матеріалі листів М.Туллія Ціцерона) // Іноземна філологія. Львів 1990, Вип.99, с.28-32.

8. Лексична синонімія як засіб характеристики інтелектуальних властивостей людини (на матеріалі листів Ціцерона, Сенеки) // Іноземна філологія. Львів 1993, Вип.106, с.121-126.

Мысловская Л.В. Лексические синонимы в письмах Марка Туллия Цицерона, Луция Аннея Сенеки, Плиния Младшего (на материале прилагательных). Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.14 - классическая филология; Львовский государственный университет. Львов 1994.

Защищаются научные положения, которые содержат исследования лексической синонимии латинских прилагательных. Синонимические связи между латинскими прилагательными устанавливаются по линии отдельных ЛСВ на основании общих семантических и дистрибутивных признаков. Основные результаты исследования сводятся к следующему: установлен инвентарь лексических синонимов-прилагательных в письмах Цицерона, Сенеки, Плиния Младшего; определена семантическая структура синонимов, которые сгруппированы в синонимические ряды, причем определена доминанта каждого ряда. Установлена степень синонимичности каждого прилагательного по отношению к доминанте. Исследована лексическая сочетаемость слов-синонимов, особенности их семантической структуры и функционирования в текстах писем исследуемых авторов. Проведенный анализ дал возможность установить стилистическое различие текстов писем трех авторов, что объясняется как индивидуальностью автора, так и велением времени, в котором они творили.

L.V.Myslovska. Lexical synonyms in the letters of Marcus Tullius Cicero, Lucius Anneus Seneca, Plinius Minor (based on adjectives). The thesis is submitted for the degree of candidate of sciences (philology) on speciality 10.02.14 - classical philology. Lviv State University. Lviv, 1994.

The scientific statements are defended which contain the research of lexical synonyms of adjectives in Latin. The undertaken analysis gives grounds to conclude that the synonymous links between the adjectives in Latin are determined by separate lexico-synonymic variants on the basis of their common semantic and distributive features. The main results of the investigation are as follows: the inventory of lexical synonyms-adjectives is determined in the letters of Cicero, Seneca, Pliny the Younger. The semantic structure of words-synonyms, which are grouped into the synonymic rows, is determined. The dominant of each row is elucidated. The coefficient of synonymity of each adjective is found out, in comparison with the dominant. The lexical combinability of words-synonyms is investigated, the peculiarities of their semantic structure and functioning in the texts of letters of the authors under investigation. The given analysis led to the establishing of differences in the letter texts of the three authors, which is explained both by the personality of the authors and the influence of the time in which they created.

Ключові слова: синонім, синонімічний ряд, лексико-семантичний варіант.

454855

Ав 31.302